

Piotr Kołodziejczyk*

Droga Królewska: dziedzictwo i ochrona dawnego szlaku na terenie Jordanii

King's Highway: heritage and protection of ancient and modern, Transjordanian route

Słowa kluczowe: dawne drogi, szlaki handlowe, Jordania, dziedzictwo Bliskiego Wschodu, historia handlu

Key words: old roads, trade routes, Jordan, Middle Eastern heritage, history of trade

Ekonomia, widoczna zwłaszcza w relacjach handlowych, odgrywała na Bliskim Wschodzie rolę kluczową od czasów najdawniejszych. Ślady tych relacji w postaci szlaków karawanowych, schronisk i studni, znaków orientacyjnych czy wreszcie osad i faktorii handlowych są jednak często pomijane w procesie konserwacji i nie doczekują się kompleksowych programów badawczych. Podobnie jest w przypadku badaczy zajmujących się studiowaniem krajobrazu i jego relacji z człowiekiem w przeszłości. Bardziej interesują ich stanowiska o wyraźnie osadniczym charakterze lub cmentarzyska niż, często mało spektakularne, ślady kontaktów handlowych. Tymczasem ślady kontaktów pomiędzy społecznościami lub nawet kulturami, podobnie jak same artefakty z nimi kojarzone, wydają się być nieocenionym źródłem wiedzy o rozwoju człowieka, zmianach kulturowych i technologicznej dyfuzji idei i praktyk. Dlatego warto, na przykładzie jednego z najważniejszych bliskowschodnich szlaków handlowych, spojrzeć na ten problem. Szlak ten jest pełen śladów aktywności ludzkiej w postaci budowli, fragmentów samej drogi i różnych elementów związanych z jej rolą w dawnej ekonomii, a także niezwyklej walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Zrozumiemy także dzięki temu znaczenie handlu w regionie Bliskiego Wschodu, jako ważnego elementu i celu działań konserwatorskich i badawczych.

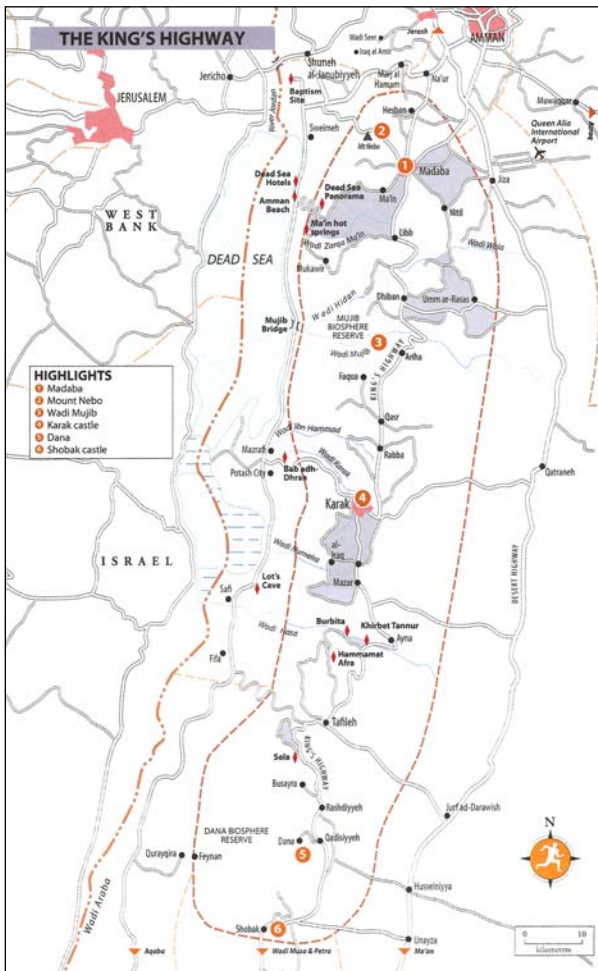
Nie ma wątpliwości, że jednym z najważniejszych szlaków handlowych Bliskiego Wschodu była tzw. Droga Królewska (ryc. 1). Miała ona kluczowe znaczenie dla kontaktów handlowych w starożytności i średniowieczu na tym terenie. Szlak ten miał swój początek w Egipcie

Economy including trade relations have played a significant role in the Middle East since ancient times. Their footprints in the form of caravan routes, shelters, wells, orientation marks, settlements and commercial trading factories are often overlooked and in conservation and their research programs do not have a complex, serious position. Similarly, scientists studying human connections with the landscape not often draw attention to these aspects and more often to the settlement or funeral areas. Meanwhile, signs of contact between the group or even cross-cultural meetings as well as artifacts found within their context, seems to be an invaluable source of knowledge about human development, cultural change and technological diffusion of ideas and practices. Therefore it is worth to look at one example of important route, which is still full of activity traces: buildings, roads fragments and facilities related to economic. We may also notice some crucial trade issues and their role in the knowledge of the Middle Eastern civilizations, in the context of conservation and research approaches.

No doubt, one of the most famous Middle Eastern trade-related roads seems to be The King's Highway (fig. 1). It was a trade route of crucial importance for the ancient Middle East. It started in Egypt, and then the road continued across the Sinai Peninsula to the city and harbor of Aqaba. From this place it turned northward crossing the Jordan river, leading to Damascus and the river Euphrates (fig. 2). The origins of the road's name remain unclear. However, the term appears often in historical records – the meaning might

* dr Piotr Kołodziejczyk, Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński

* dr Piotr Kołodziejczyk, Institute of Archaeology, Jagiellonian University

Ryc. 1. Droga Królewska na terenie południowej Jordanii
Fig. 1. King's Highway in southern Jordan

Ryc. 2. Na królewskim szlaku w okolicach Udruh
Fig. 2. On the royal route near Udruh

Ryc. 3. Rzymski teatr w Ammanie
Fig. 3. Roman theater in Amman

i biegł przez półwysp Synaj do zatoki Akaba. Stąd kierował się na północ i przekroczywszy rzekę Jordan wiódł do Damaszku i dalej aż do brzegów Eufratu (ryc. 2). Początki użytkowania tej drogi pozostają dla nas zagadką, jednak sama nazwa dość wcześnie zaczyna pojawiać się w źródłach historycznych. Nazwa ta prawdopodobnie odnosiła się początkowo do znaczenia szlaku jako „głównego” czy „królewskiego” i nie miała zapewne związku z żadnym konkretnym władcą czy monarchią (Machowski, 2007). Aktywność handlowa, która miała miejsce wzdłuż drogi, była niezwykle ważna dla wielu starożytnych państw. Takie krainy i królestwa jak Edom, Moab czy Ammon czerpały bardzo dużo korzyści z przebiegu drogi i działalności, która dzięki niej mogła się rozwijać.

Opisując ten szlak nie sposób nie wspomnieć o szeregu ważnych centrów leżących wzdłuż niego, poczynając od egipskich miast Heliopolis czy Clysma (obecny Suez), poprzez egipskie forty Nekhl czy Themed położone na półwyspie Synaj, po zlokalizowane już poza granicami Egiptu na terenie Lewantu – Eilat i wspomnianą powyżej Akabę. Skracając na północ od tego miejsca Droga Królewska mijając z kolei Petrę i Ma'an, biegła do Udruh, a następnie do Shawbak i Seli. Dalej podążała przez Kerak do starożytnej krainy Moabu i miejscowości takich jak

have originally been very simple, like “royal road” or just a “principal route”, with no relation to particular king or monarchy (Machowski, 2007). The trade activity which was organized along the King's Highway was very important for a large number of ancient states. Edom, Moab, Ammon, and many other Aramaic polities relied to a large extent on the King's Highway for trade and commercial operations.

Describing this road we have to mention several important centers: beginning from the Egyptian city of Heliopolis, Clysma (modern Suez), Egyptian forts of Nekhl and Themed in the Sinai desert and further, already outside Egypt – Eilat and Aqaba. From there the Highway turned northward through the Wadi Arabah, passing Petra and Ma'an, going to Udruh, Shawbak and Sela. It passed also through Kerak and the ancient land of Moab to Madaba, Rabbah Ammon/Philadelphia (modern capital of Jordan – Amman), Gerasa, Bosra, Damascus, and Tadmor. It ended at Resafa on the upper Euphrates.

The history of the King's Highway was also connected with many wars and conflicts e.g. between the Israelites and the kingdoms of the trans-Jordanian highlands during the period of the Kingdom of Israel (and its sister-kingdom, the Kingdom of Judah). Many of those conflicts were probably at least in part fought

Ryc. 4. Centrum starego Ammanu z rzymskim teatrem i relikdami forum
 Fig. 4. Old Amman center with a relicts of theater and forum

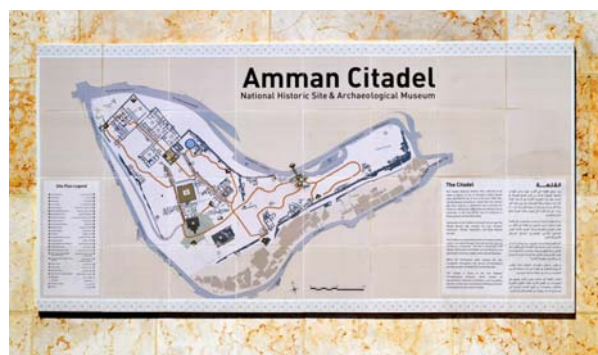
Madaba, Rabbah czy Ammon/Philadepphia, czyli obecny Amman, a także Gerasa i Bosra, by w końcu dotrzeć do Damaszku i Tadmoru. Jej ostatnim przystankiem była Resafa położona w górnym biegu Eufratu.

Historia Drogi Królewskiej jest związana nie tylko z ekonomią, ale także z wieloma konfliktami. Jednym z najbardziej znanych był konflikt pomiędzy Izraelitami i górskim królestwem Edomu w okresie tzw. Królestwa Izraela (i królestwa Judy). Wiele z tych niepokojów było spowodowanych próbami przejmowania kontroli nad tym kluczowym szlakiem. Badania archeologiczne, które trwają lub właśnie zaczynają się w rejonie Seli (współczesny dystrykt At-Tafileh), mogą rzucić nowe światło na te kwestie już w najbliższych latach.

W okresie nabatejskim rola Drogi Królewskiej jeszcze wzrosła. Nabatejscy kupcy i podróżnicy transportowali tędy towary luksusowe, takie jak pachnidła czy przyprawy z południowej Arabii (Zayadine, 1990). Natomiast w okresie rzymskim droga została przebudowana i unowocześniona za panowania cesarza Trajana, uzyskując na jego cześć nową nazwę – *Via Traiana Nova*. W ten sposób Rzymianie włączyli ten szlak do imperialnego systemu dróg, wykorzystując go specjalnie do przewożenia szczególnie dla nich ważnych towarów przez Pustynię Arabską (Bowersock, 1983). Droga Królewska pozostała bardzo ważnym traktem nawet w niespokojnym okresie nieustannych zmian zachodzących w pierwszych siedmiu wiekach naszej ery i przechodzenia tych terenów kolejno pod kontrolę Bizantyjczyków, Persów, plemion arabskich i wreszcie muzułmanów. W okresie średniowiecza stała się ważnym szlakiem pielgrzymkowym dla chrześcijańskich podróżników, ponieważ przechodziła w pobliżu ważnych ośrodków bliskowschodniego chrześcijaństwa, takich jak

for the control of the route. The archeological works which are just starting in the area of Sela site and micro-region (modern At-Tafileh district in southern Jordan) may throw some light on this issue in the next few years.

During the Nabatean period, the importance of this road was even higher. Nabataean merchants and travelers were using it to transport luxury goods such as frankincense and spices from southern Arabia (Zayadine, 1990). During the Roman period, the King's Highway was rebuilt and modernized by emperor Trajan and got a new name – *Via Traiana Nova*. The Romans included the King's Highway into their imperial road system, using it especially as a way of transport through the Arabian Desert (Bowersock, 1983). The road was so important that it remained operational even when the area was traded off between Byzantines, Arabs, Persians, and Muslims during the first seven centuries of the 1st millennium AD. In

Ryc. 5. U wejścia na tzw. Cytadelę – Amman
 Fig. 5. At the entrance to the Citadel – Amman

Ryc. 6. Fragment toponimicznej mozaiki z Mababy
 Fig. 6. Fragment of toponymic mosaic from Mababa

Ryc. 7. Wnętrze kościoła na górze Nebo
 Fig. 7. The interior of the church at the Mount Nebo

Ryc. 8. Pałac Heroda w Mukawir
 Fig. 8. Herod's Palace in Mukawir

górze Nebo czy al-Maghtas (tzw. „miejsce chrztu”) nad rzeką Jordan. Z drugiej strony muzułmanie wykorzystywali Drogę Królewską jako szlak pielgrzymkowy do Mekki, aż do czasów zbudowania w okresie otomańskim nowej drogi (Tariq al-Bint) w XVI wieku, co zmieniło trasy pielgrzymek. Na początku II tysiąclecia krzyżowcy ufortyfikowali drogę budując wspaniałe zamki, które nadal, we współczesnym jordańskim krajobrazie, stanowią na niej kluczowe znaki orientacyjne. Dzisiaj szlak ten, nazywany przez miejscowych Drogą Sultana, nie stanowi już głównej arterii komunikacyjnej regionu. Cały ciężar transportu dźwiga obecnie autostrada, położona kilkanaście kilometrów na wschód od starej drogi.

later times the King's Highway was also used as an important pilgrimage route for Christians travelers, as it passed numerous places important in Christianity, such as Mount Nebo and al-Maghtas (called “the Baptism Site”) on the Jordan River. On the other hand, Muslims used this route as the main Hajj road to Mecca until the Ottoman Turks built the new one – Tariq al-Bint in the early 16th century AD, developing an alternate route tradition. In the beginning of the 2nd millennium the crusaders fortified the highway. Their beautiful castles are still the landmarks of the modern Jordanian landscape. Today, the old route is called Tariq es-Sultani (Way of the Sultan). Contemporary

Droga Królewska w swojej najdłuższej, jordańskiej części jest także doskonałym narzędziem do śledzenia historii tego regionu i wielu związanych z nią ośrodków, rozwijających się tutaj na przestrzeni ostatnich 5000 tysięcy lat. Na bardzo duży zbiór elementów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego składają się m.in. kościoły i słynne mozaiki z Mabady i Góry Nebo, zamki w Keraku i Shawbak, rezerваты przyrody, wiele starożytnych relikwów i miast z najsłynniejszą Petrą na czele. Niektóre z nich stanowią unikalne dziedzictwo ludzkości – zarówno przyrodnicze, jak i historyczno-archeologiczne.

Poruszając się więc z południa na północ napotkamy Amman – współczesną stolicę królestwa Jordanii. Rozwijające się, nowoczesne miasto z widocznymi wyraźnymi śladami swej wielkiej przeszłości (ryc. 3). Są to m.in. relikwty rzymskiego teatru, a także tzw. cytadeli – wzgórze

traffic uses new, desert highways, located on the east from the old route.

The Kings' Highway at its largest, Jordanian section became a great way to trace history of the region and many sites that this 5,000 year old highway has to contain. Huge set of natural and historical heritage include the churches and mosaics at Madaba and Mount Nebo, views of the Holy Land, Kerak and Shawbak castles, nature reserves, many ancient relics and cities with the most known ancient city of Petra. Some of the relics or places which may be found on the King's Highway constitute a world heritage values both in the natural and historical, archaeological range.

Going from north to south we are meeting city of Amman – modern Jordan's capital which is now a bustling city, but also showing glimpses into its past (fig. 3).

Ryc. 9. Rezerwat przyrody – Wadi Mujib
Fig. 9. Nature reserve – Wadi Mujib

Ryc. 10. Rezerwat przyrody – Dana
Fig. 10. Nature reserve – Dana

Ryc. 11-12. Ruiny zamku krzyżowców w Kerak
Fig. 11-12. The ruins of the Crusader castle in Kerak

Ryc. 13-14. Ruiny zamku w Shawbak
Fig. 13-14. The ruins of the castle in Shawbak

Ryc. 15. Najslawniejszy grobowiec fasadowy – tzw. Skarbiec Faraona w Petrze

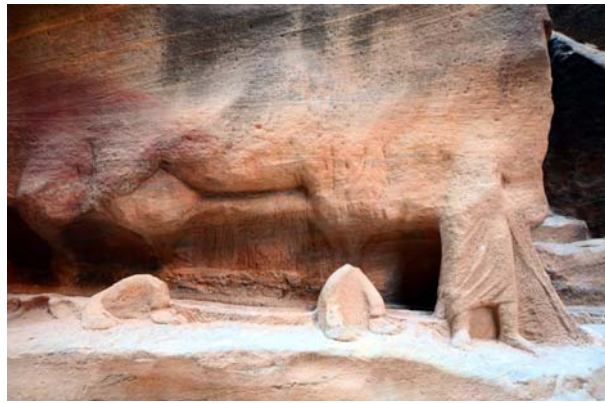
Fig. 15. The most famous facade tomb – the so-called Pharaoh's Treasury in Petra

z wieloma zabytkami, górującego nad miastem (ryc. 4-5). Na tym właśnie wzgórzu znajdują się pozostałości antycznych i średniowiecznych budowli, takich jak np. rzymska świątynia Herkulesa czy pałac zbudowany tutaj w czasach panowania dynastii Umajjadów.

Znaczące chrześcijańskie dziedzictwo tego rejonu szczególnie widoczne jest w położonej na południe Madabie. Znajduje się tam wiele chrześcijańskich kościołów rozsypanych między wąskimi, malowniczymi uliczkami. Miejsce to jest szczególnie znane z doskonale zachowanych bizantyjskich mozaik (ryc. 6). Najbardziej wartościowa z nich to mapa pochodząca z VI wieku n.e., obrazująca teren Ziemi Świętej z zaznaczonymi wieloma miejscami i rejonami. Znajduje się tutaj także Park Archeologiczny przygotowany w formie otwartego muzeum na wolnym powietrzu – teren zdecydowanie wart odwiedzenia. Innym ważnym miejscem związanym z religijnymi i historycznymi wydarzeniami, które miały miejsce w tym regionie, jest góra Nebo, z której Mojżesz miał oglądać Ziemię Świętą i gdzie wedle tradycji został później pochowany. Miejsce to stało się ważnym ośrodkiem chrześcijaństwa i ruchu pielgrzymkowego. Na szczycie góry wzniesiono około roku 393 n.e. kościół (ryc. 7). Przez wieki wielokrotnie był on przebudowywany. Znajdują się tam również mozaiki datowane na okres wczesnego średniowiecza.

W bezpośredniej bliskości Drogi Królewskiej, pomiędzy Ammanem a Wadi Mujib, zlokalizowane jest jedno z najważniejszych stanowisk archeologicznych w tym rejonie. Jest to pałac w Mukawir, przypisywany Herodowi, gdzie według źródeł pisanych miała mieć miejsce słynna biblijna scena wydania przez królewską konkubinę Salome wyroku śmierci na Jana Chrzciciela (ryc. 8). Podczas Pierwszego Powstania Żydowskiego pałac stał się miejscem obrony grupy powstańców przed Rzymianami. Nadal widoczne są ślady po obozach rzymskich żołnierzy oraz rampy przez nich budowane w celu zdobycia wzgórza pałacowego.

Wartości przyrodnicze Drogi Królewskiej i ich bogactwo są doskonale widoczne w jednym z sześciu jordańskich rezerwatów przyrody zarządzanych przez Królewskie Towarzystwo Ochrony Przyrody (RSCN) – w Wadi

Ryc. 16. Naturalnej wielkości, częściowo zachowany relief przedstawiający karawanę, Siq, Petra

Fig. 16. Life-sized, partially preserved relief of five camels and their drivers, Siq, Petra

This highlights should include the Roman theatre as well as the Citadel (fig. 4-5), which is located on a hill overlooking the modern city. At the same hill we may find also Roman, Byzantine and Umayyad ruins which are relics of many buildings. Is located there, among others, Roman temple of Hercules and the palace build during the reign of the Umayyad medieval dynasty.

A strong Christian heritage of this region is clearly visible at Madaba city which is located at the south from Amman, in the vicinity of the route. Madaba has a lot of numerous Christian churches dotted around small, charming streets. This town is also very good known from the fine examples of Byzantine mosaics (fig. 6). The most precious seems to be the map originated in the 6th century depicting the Holy Land with many sites and regions marked. Also the archaeological park, which was prepared as an open-air museum is available and worth to mention. Another important place, related to the religious and historical issues is the Nebo hill from which Moses viewed the Holy Land and where tradition has it he was later buried. Mount Nebo became an important place for Christian pilgrimage tradition. On the top the church has been erected about 393 AD (fig. 7). Since this time the relics has been much altered and restored. The monument still houses mosaics which are dated to the early medieval period around 1,500 years old.

In the vicinity of the Kings' Highway, between Amman and Wadi Mujib, one of the most important ancient sites can be noticed. Castle of Mukawir was the site of Herod's Palace, where according to written sources Salome asked for the head of John the Baptist as a reward for her dancing (fig. 8). During the First Jewish Revolt the castle became also a centre of resistance to Roman aggression. Therefore the outline of the soldier-camps and even the siege ramp built by the Roman troops to capture Mukawir are still visible.

The natural recourses of King's Highway and its vicinity is clearly visible in one of the six nature reserves in Jordan managed by the Royal Society for the Conservation of Nature (RSCN) – Wadi Mujib (fig. 9). It has been founded in 1966 in order to protect natural heritage of the valley. The Mujib Nature Reserve (of

Mujib (ryc. 9). Rezerwat ten został utworzony w 1966 r. w celu ochrony dziedzictwa tej niezwykłej doliny. Rezerwat Doliny Mujib składa się z wielkich kanionów, skał i pomniejszych dolin, a także tamy wodnej i zbiornika utworzonych w najniższej części doliny. W odróżnieniu od wielu innych dolin, Wadi Mujib posiada nieustannie bijące źródła wody, które czynią ten rejon siedliskiem wielu rzadkich gatunków roślin i zwierząt, takich jak np. nubijska kozica. Innym przykładem rezerwatu, także zarządzanego przez Królewskie Towarzystwo Ochrony Przyrody (RSCN), jest rezerwat w Dana, położony na południe od Wadi Mujib w okolicy Shawbak i obejmujący około 300 km² (ryc. 10). Znajdziemy tam także system wspaniałych dolin i wzniesień, który rozciąga się od wierzchołka płaskowyżu edomickiego aż do gorącej doliny i depresji Wadi Araba. Rejon ten stał się domem wielu dzikich gatunków zwierząt i roślin, a także niezwykle wspaniałym wnętrzem krajobrazowym. Jest to także miejsce wydobywania w starożytności rudy miedzi i bogatego osadnictwa, reprezentowanego przez historyczną wioskę Dana, zamieszkiwaną od epoki brązu.

Pośrodku jordańskiego odcinka Drogi Królewskiej znajdują się dwa bardzo istotne dla krajobrazu i historii tego regionu miejsca – średniowieczne zamki. Największy z nich to zamek w Keraku, widoczny ponad współczesnym miastem (ryc. 11-12). Powstał on w 1142 roku za sprawą krzyżowców, by chronić szlak i zapobiegać islamskim najazdom. Pozostał on jednak w rękach krzyżowców jedynie przez 40 lat. Nowatorskie elementy jego architektury obronnej były później kilkakrotnie przebudowywane, np. przez Mameluków, którzy m.in. dodali niższy dziedziniec i pogłębili fosę. Zamek jest dziś jedynie częściowo zachowany, składa się z szeregu wewnętrznych dziedzińców, dużych, halowych pomieszczeń i komnat. Drugi zamek ulokowany jest w Shawbak, w niedalekiej odległości od Petry (ryc. 13-14). Jest on mniejszy od Keraku i odwiedza go znacznie mniej turystów. Jest jednak lepiej zachowany dzięki wieloletniej, trwającej pracy badawczej i konserwatorskiej włoskich specjalistów. Jest to miejsce fascynujące, niezwykle sprytnie ulokowane, niemal niewidoczne z oddali, lecz w pełni nadające się do skutecznej obrony. Znajdują się tam doskonale zachowane dekorowane wieże, częściowo widoczne kościoły oraz podziemne pasáže. Jednym z najciekawszych jest podziemny tunel, którego 350 stopni prowadzi w dół, pod zamek. Takie korytarze pozwalały krzyżowcom na obronę lub ucieczkę i utrzymywanie się tutaj w oblężeniu przez dwa lata, zanim oddali zamek Saladynowi w 1189 roku.

Ostatnim wspomnianym tutaj elementem jordańskiego odcinka Drogi Królewskiej będzie oczywiście słynna Petra, najbardziej znany i najchętniej odwiedzany zabytek Jordanii. Skalne miasto zostało zbudowane w większości pomiędzy I wiekiem p.n.e. a I wiekiem n.e. Wyrosło ono i wzbogaciło się w znacznej mierze dzięki kontroli, jaką jego mieszkańcy sprawowali nad szlakami handlowymi, którymi przewożono z terenów Arabii głównie pachnidła i przyprawy cenione w świecie antyku. Przez stulecia Petra pozostawała zapomniana, zgodnie z wolą miejscowych

Wadi Mujib) consists of spectacular canyons, rocks and valleys as well as water dam and reservoir constructed on the lowest part of the valley. Unlike many river valleys in the region, Wadi Mujib has a year-round water sources and this make it possible to live on this area of many species of flora and fauna, including the very rare Nubian ibex. Another, also managed by the Royal Society for the Conservation of Nature (RSCN), Dana Nature Reserve located on the south from Wadi Mujib in the vicinity of Shawbak, is covering about 300 square kilometers (fig. 10). It also contains a system of wadi's

Ryc. 19. Studnia w Udruh
Fig. 19. Well in Udruh

Ryc. 20. Podstawowy dawniej środek transportu – wielbłądy
Fig. 20. Basic old method of transport – camels

and mountains, which extend from the top of the rift valley down to the hot, desert lowlands of Wadi Araba. This place became a home to a variety of wildlife, incredible canyon scenery, but also an ancient copper mines and local villages of a long history such as Dana village, which seems to be inhabited since Bronze Age.

In the central part of Jordanian section of King's Highway two important, landscape marking, medieval castles are existing. The biggest one, Kerak Castle and its towers are visible over the modern town (fig. 11-12). It has been erected in 1142 AD by Crusaders to control the territory and prevent the Islamic conquest. The castle remained in Crusader hands for only forty years. Its innovative, excellent defensive features were in later times refined by the Mamluks, with the addition of a lower courtyard and a deeper moat. The partially preserved ruins consists of number of interior halls and chambers, possible to explore. The second castle is

Ryc. 17-18. Karawanseraj w Udruh

Fig. 17-18. Caravanseraï in Udruh

Beduinów, by w 1812 zostać „odkrytą” dla świata w trakcie niebezpiecznej podróży Johanna Ludwiga Burckhardta. Dziś zajmuje ok. 250 ha i jest jednym z największych stanowisk archeologicznych na świecie. Znajdują się tutaj znane powszechnie budowle skalne, takie jak słynny tzw. Skarbiec czy Klasztor, świątynie i twierdze, badane przez setki archeologów z całego świata (ryc. 15). W Petrze odnajdziemy wiele śladów prowadzonej tu niegdyś działalności handlowej, takie jak np. słynny, częściowo zachowany relief przedstawiający karawanę wielbłądów prowadzoną przez kupca (ryc. 16; Robins, 2004).

Pytania o badania i konserwację szlaków handlowych, które były i nadal mogą pozostać kluczowym elementem rozwoju tych terenów, stają się bardzo ważnym problemem badawczym. Region Bliskiego Wschodu oraz północnej Afryki jest w ostatnich latach naznaczony niepokojami i niestabilnością. Nietustannie mamy tutaj do czynienia z problemami i konfliktami natury religijnej, politycznej i społecznej, przechodzącymi niejednokrotnie na poziom konfliktów międzynarodowych. Taka sytuacja wpływa oczywiście znacząco na badania naukowe czy rozwój turystyki i w oczywisty sposób zagraża zabytkom i innym elementom dziedzictwa, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Z drugiej strony rozwój technologii i postęp cywilizacyjny przynosi pozytywne skutki dla ochrony zabytków i rozwoju badań, ale zjawisko to jest widoczne głównie w dużych, znanych centrach i stanowiskach archeologicznych. Mniejsze ośrodki i zapomniane stanowiska, takie jak same szlaki, przystanki karawan, znaki orientacyjne itd. ulegają zniszczeniu lub dewastacji

located further on the south, close to Petra in Shawbak (fig. 13-14). It is smaller and has fewer visitors than Kerak however seems to be better preserved thanks to the incessant archaeological and conservation works of Italian specialists. It is a fascinating place, extremely cleverly situated, almost invisible from a distance, yet fulfilling its defensive function. Castle hill is giving us opportunity to see ornately decorated towers, past crumbling churches and underneath vaulted passages. One of the most interesting parts of the castle is undoubtedly a corridor, descending with a 350 steps under the castle to the well that allowed the Crusaders to hold out for two years before the castle crew fell to Saladin in 1189 AD.

Last but not least mentioned element of the King's Highway route should be the rose city of Petra. The most popular and famous monument of Jordan. The city was built by the Nabateans mostly between 1 BC and 1 AD and grew rich through their control of the frankincense trade routes through Arabia. For centuries unknown according to the Bedouin rules, Petra was “discovered” in 1812, when Johann Ludwig Burckhardt tricked his way into the site. Petra is one of the biggest archaeological sites on the world. On the area of 250 hectares the most iconic structures like the Treasury or Monastery, temples and strongholds are still being analyzed and researched by hundreds of scientists from many countries (fig. 15). The site is marked by traces of commercial activities such as the famous relief depicting a caravan of camels led by the merchant (fig. 16; Robins, 2004).

Questions about research, conservation and use of trade routes as an element of development and regional promotion, remain very important issue. In today's world, the Middle East and North Africa are obviously regions ridden with problems. There is a constant set of political and social risks, religious clashes, civil unrests and conflicts between particular countries. They significantly affect scientific research and development of tourism, and of course pose a direct threat to monuments and other elements of material and non-material heritage. On the other hand, the technological development and general civilization progress is beneficial for

Ryc. 21. Pozostałości po kamiennych strażnicach w Seli

Fig. 21. The remains of the stone watchtowers at Sela archaeological site

Ryc. 22. Znaki orientacyjne na szlaku

Fig. 22. Orientation signs on the trail

(ryc. 17-22). Niestety także sam krajobraz, który stanowi przecież ważny element całego systemu szlaków i powiązań handlowych i jako taki powinien podlegać badaniom i być elementem promocji, ulega powolnemu zniszczeniu. W obecnej niestabilnej sytuacji potrzeba prowadzenia na tym terenie profesjonalnych i akceptowanych przez środowisko archeologiczne i konserwatorskie prac badawczych staje się szczególnie dobrze widoczna.

Badania takie powinny obejmować:

- analizy archeologiczne obejmujące nie tylko poszczególne stanowiska archeologiczne, ale także pozostałości samych dróg, przystanków karawanowych i znaków orientacyjnych, studni i źródeł wody itd.;
- analizy konserwatorskie obejmujące wpływ warunków klimatycznych i innych czynników na stan zachowania i przyszłe działania konserwatorskie;
- analizy krajobrazowe pozwalające określić dokładny przebieg szlaków i lokalizacje miejsc postoju, znaków orientacyjnych itd.;
- analizy etnograficzne określające lokalne tradycje, także związane z handlem i transportem (często nadal funkcjonujące) i ich historię;
- analizy środowiskowe pozwalające na stworzenie obrazu flory i fauny w regionie, teraz i w przeszłości, a także analizy geologiczne, hydrologiczne (wskazanie źródeł wody) oraz klimatyczne;
- analizy źródeł pisanych opisujących rolę handlu w tym regionie, metody transportu, produkty którymi handlowano itd.;
- analizy zabytków sztuki (np. obrazów, grafik), które zawierają przedstawienia związane z handlem lub podróżami, karawanami itd.

heritage protection, but to be honest, this applies mainly to large, famous centers. At the same time smaller sites, routes itself but also caravan stops, orientation marks etc. are often destroyed and forgotten (fig. 17-22). Unfortunately also the landscape itself, which constitutes an important element of the whole system and should contribute to both research and promotion, undergoes slow degradation. Especially in the current, unstable situation, the need for a professional (and accepted by both scientists and conservators) system of analysis and protection of trade routes in the Middle East, is clearly noticeable. It should include the following elements:

- archaeological analysis, encompassing not only particular sites located on the roads but also the traces of roads itself, stops and rest areas, water sources, orientation marks etc.;
- conservation analysis including climatic and other factors influencing the preservation and conservation of the objects;
- landscape analysis which should help to determine the precise courses, rest areas, landmarks etc.;
- ethnographic analysis determining the traditions and methods of traveling, transportation (which are very often in use till today) and their counterparts in the past;
- environmental analysis determining the floral and faunal picture of the region in ancient times, the presence of watercourses, water resources as well as climate or vegetation;
- analysis of written sources describing the role of trade routes, methods of their use and products which were transported, etc.;

Szlaki handlowe były zawsze swoistym krwiobiegami i motorem egzystencji grup ludzkich. Aspekt ten jest szczególnie widoczny na terenie Bliskiego Wschodu, naznaczonego elementami związanymi z handlem. Trakty i drogi odgrywały kluczową rolę na tym terenie od czasów neolitu przez okres epok brązu i żelaza do czasów rzymskich i dalej w epoce średniowiecza. Przez stulecia szlaki stały się siłą napędową ekonomii. Ich znaczenie rosło, ponieważ to dzięki nim wymieniano się wynalazkami, rozwijała się technologia, przenikały wierzenia i kultury, a także artystyczne trendy i zwykłe mody. Były siłą wielu społeczności, a czasem stawały się źródłem konfliktów, a nawet krwawych wojen. Dziś, gdy metody handlu i transportu uległy zmianie, pozostają one często nieużywane i zapomniane. Jednak wzdłuż nich i w ich bezpośrednim sąsiedztwie możemy znaleźć wiele elementów dziedzictwa kulturowego, zabytków o większej i mniejszej skali. Niektóre ich fragmenty, uwarunkowania środowiskowe i tradycje stały się także ważną i wpływającą na dzisiejszy rozwój tych społeczności częścią dziedzictwa niematerialnego. Dlatego szlaki handlowe i ich naturalne otoczenie wymagają specjalnego, interdyscyplinarnego podejścia badawczego, a także ochrony i dbałości o przekazywanie tradycji i pamięci o ich niezwykłej roli. Droga Królewska zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ jako jeden z najważniejszych szlaków w starożytności i w średniowieczu znalazła swoje trwałe miejsce nie tylko w krajobrazie, ale także w pamięci i mentalności ludzi zamieszkujących te tereny.

– analysis of art masterpieces (e.g. paintings), in which elements related with trade activities, routes, caravans etc. are depicted.

Trade routes have always been the blood-stream of human existence, especially on the Middle East which seems to be particularly marked by them. They played a crucial role on this area since the Neolithic to the Bronze and Iron Age as well as in the later Roman period and the Middle Ages. During centuries routes become the driving force of the economy. Their importance was growing thanks to technological ideas diffusion, inventions, beliefs and artistic trends. They were the strength of many peoples and sometimes become also a source of conflict and a subject of bloody wars. Today, when the trade methods were changed they are mostly unused. However, around the old trail we may still find many elements of heritage, monuments of smaller or larger scale. Same trails and their environment, traditions and customs became also a major, very important and influential source of intangible heritage. Trade routes and their environment require special research approach as well as protection and care of the transmission of traditions and memory about their role which cannot be forgotten. King's Highway as one of the most important during ancient and medieval times, left permanent traces in landscape but also in the memory of the people living in the neighborhood and therefore should be especially protected.

LITERATURA

- [1] Bowersock G., *Roman Arabia*, Harvard University Press, 1983.
- [2] Dorsey D.A., *The Roads and Highways of Ancient Israel*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1991.
- [3] Lindsay W.S., *History of Merchant Shipping and Ancient Commerce*, Adamant Media Corporation, 2006.
- [4] Machowski W., *Petra*, Ossolineum, Wrocław 2007.
- [5] De L. O'Leary, *Arabia Before Muhammad*. Routledge, 2001.
- [6] P. Robins, *A history of Jordan*, Cambridge 2004
- [7] F. Zayadine (ed.), *Petra and the Caravan Cities*, Aman, 1990.

Autor fotografii: P. Kołodziejczyk

Mapka za: M.Teller, *The Rough Guide to Jordan*, 2013

Streszczenie

Droga Królewska to jeden z najważniejszych w starożytności i w czasach średniowiecza traktów na terenie Bliskiego Wschodu. Rozpoczynająca się w Egipcie, a kończąca na terenie dzisiejszej Syrii droga była szlakiem handlowym i miejscem wymiany idei i wynalazków. Dzięki niej rozwinęło się wiele znanych ośrodków, a w epoce średniowiecza funkcjonował ruch pielgrzymkowy. Do dziś nie brak tu śladów dawnej świetności, często zapominanych i niedocenianych. Istnieje więc silna potrzeba skupienia uwagi badaczy i konserwatorów na tym ważnym dla historii ludzkości szlaku.

Abstract

King's Highway became one of the most important routes during ancient and medieval times, in the Middle East. Starting in Egypt and ending in modern Syria, the route was a trading artery and a place of ideas and inventions exchange. Thanks to this route a number of well-known centers functioned in ancient times as well as pilgrimage traditions in the Middle Ages. Today there is almost no traces of its former glory. It seems to be frequently forgotten and underrated. There is therefore a strong need to focus interest of scholars and conservators on that, important in the history of mankind, route.